

doi: 10.15584/tik.2020.11

Data nadesłania artykułu: 30.09.2019

Data recenzji: 12.11.2019, 10.02.2020

„L'eco di un cuore altrui”. Poezja Ewy Lipskiej we Włoszech

Małgorzata Ślarzyńska

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

ORCID: 0000-0001-5948-698X

“L'eco di un cuore altrui”. Ewa Lipska's Poetry in Italy

Abstract: The article focuses on the critical reception of Ewa Lipska's poetry in Italy. It takes into consideration the volumes translated by Marina Ciccari (2013, 2017), Paolo Statuti (2014), as well as the translated poems that appeared in literary magazines (Marco Bruno, 2019). The analyzed material includes the commentaries on Lipska by Italian literary critics published in newspapers and on the Internet. The article presents how the previously translated Wisława Szymborska's poetry and its success in Italy has influenced the way in which Lipska is perceived in critical reception. The analysis takes into consideration also editorial factors such as the role of the publisher in the diffusion and perception of foreign poetry.

Key words: Ewa Lipska, poetry, literary translation, foreign literature, critical reception

Słowa kluczowe: Ewa Lipska, poezja, tłumaczenie literackie, literatura obca, recepcja krytyczna

Literatura niestety musi być tłumaczona na inne języki.

Ewa Lipska¹

Poezja Ewy Lipskiej we Włoszech należy do obszarów dopiero od niedawna odkrywanych w polskiej literaturze. Czas i kontekst odczytań są podstawową przyczyną różnic we włoskim i polskim odbiorze tej poezji, która w Polsce od dziesięcioleci ma nadzwyczaj ważne i stabilne miejsce w literackim pejzażu, czego uwieńczeniem w ostatnim czasie było przyznanie poetce w 2019 roku prestiżowej Wrocławskiej Nagrody Poetyckiej Silesius za całokształt twórczości. Twórczość Ewy Lipskiej, związana

¹ Ewa Lipska w rozmowie z Filipem Łobodzińskim wokół tomu *Czytnik linii papilarnych*, wyemitowanej w programie „Xiegarnia” w TVN24 27 lutego 2016 r.: <https://xiegarnia.pl/video/ewa-lipska-wywiad/> (dostęp 30.09.2019).

w początkowej fazie z Nową Falą – i w tym kontekście umieszczana niegdyś w odbiorze krytycznoliterackim i dydaktycznym² – dość szybko zyskała cechy w pełni indywidualne.

W ostatnich latach poetka opublikowała tomy: *Droga Pani Schubert...* (Wydawnictwo Literackie, Kraków 2012), *Miłość, droga pani Schubert* (Wydawnictwo a5, Kraków 2013), *Czytnik linii papilarnych* (Wydawnictwo Literackie, Kraków 2015), *Pamięć operacyjna* (Wydawnictwo Literackie, Kraków 2017) i *Miłość w trybie awaryjnym* (Wydawnictwo Literackie, Kraków 2019). To właśnie te zbiory poezji – wyłączając jak dotychczas tomy najnowsze z lat 2017 i 2019 – stały się punktem odwołania dla aktualnej włoskiej recepcji twórczości Ewy Lipskiej w perspektywie wydawniczej (obok przekładów starszych wierszy publikowanych w czasopismach i innych wydaniach o mniejszym zasięgu czytelnicznym). W 2013 roku w wydawnictwie Armando Editore ukazał się tom pod tytułem *Locchio incrinato del tempo*, ujmujący w jedną całość dwa tomy z lat 2012 i 2013: *Droga pani Schubert... (Cara signora Schubert...)* oraz *Miłość, droga pani Schubert... (L'amore, cara signora Schubert...)*, oba w przekładzie włoskiej polonistki Mariny Ciccarini. Za zbiór *Locchio incrinato del tempo* Ewa Lipska (w sekcji międzynarodowej) otrzymała w 2014 roku, wraz z reżyserką Emmą Dante (w sekcji narodowej), Premio Ipazia all'Eccellenza al Femminile w IX edycji Festival dell'Eccellenza al Femminile³ (nagroda przyznawana jest za szczególne dokonania w zakresie walki o prawa kobiet w perspektywie artystycznej, społecznej lub ekonomicznej). W 2014 roku w formie książkowej ukazał się wybór utworów krakowskiej poetki w przekładzie i ze wstępem Paola Statutiego *22 poesie: testo polacco a fronte*, wydany w wydawnictwie CFR⁴. W roku 2017 w przekładzie Mariny Ciccarini opublikowany został zbiór Ewy Lipskiej *Czytnik linii papilarnych – Il lettore di impronte digitali*, w wydawnictwie Donzelli. Zbiór w wydaniu włoskim obejmuje tłumaczenie całości tomu *Czytnik linii papilarnych* oraz pięciu utworów opisanych jako

² Zob. np. A. Nasilowska, *Literatura współczesna. Podręcznik do szkół ponadpodstawowych*, Warszawa 2002, s. 72, 75, 206–207. Marta Wyka, w odniesieniu do artykułu Krzysztofa Cieślaka *Nowa Fala powraca* w dodatku „Plus Minus” do „Rzeczpospolitej” (5 marca 2016, nr 10) i braku nawiązania w nim do twórczości Ewy Lipskiej, zwraca uwagę na aktualne zanikanie powiązania nazwiska Lipskiej z nurtem nowofalowym w popularnym odbiorze krytycznoliterackim. Zob. M. Wyka, *Lipska w podróży*, w: „Stoję i patrzę na czym ten świat stoi”. *O twórczości Ewy Lipskiej*, red. W. Lięza, A. Piech-Klikowicz, Kraków 2018, s. 18–19.

³ Zob. <http://www.eccellenzalfemminile.it/wp-content/uploads/2014/12/Doc.-conclusivo-Premio-IPazia-all'Eccellenza.pdf> (dostęp 25.09.2019).

⁴ Wybór ten jest prawie nieobecny w obiegu i trudno osiągalny. Szerszy odbiór przekłady Statutiego zyskują jednakże dzięki obecności niektórych tłumaczeń ze zbioru w Internecie, m.in. na blogu Paola Statutiego (<https://musashop.wordpress.com/2012/06/25/ewa-lipska/>, dostęp 25.09.2019) oraz w komentarzach poświęconych publikacji (zob. np. <https://lombardelleparole.wordpress.com/tag/20-poesie-di-ewa-lipska/>; zapowiedź wydawnicza, która cytuje przekłady – dwóch wierszy, *Szyby* i *Co jakiś czas* – wraz z polskimi tekstami oryginalnymi: http://www.edizioniefr.it/Libri_2014/23_Lipska/Lipska.htm, dostęp 1.09.2019).

dotychczas nieopublikowane, z których część (*Johannes Kepler, Historia, Awaria Świata*) włączona została później do kolejnego tomu poetki, *Pamięć operacyjna* (Wydawnictwo Literackie, Kraków 2017).

Co ciekawe zatem, mamy do czynienia z recepcją spóźnioną, jeśli weźmiemy pod uwagę całokształt twórczości Lipskiej i jej istotne miejsce w polskim krajobrazie poetyckim. Relacja pokoleniowa Lipskiej z generacją Nowej Fali w poezji polskiej w odbiorze włoskim zanika. Wcześniej we Włoszech opublikowane zostały pojedyncze przekłady jej wierszy – m.in. w przygotowanej przez Irenę Conti antologii *Polki: la voce di undici poetesse polacche*, opublikowanej w 1990 roku. Poezje Lipskiej nie znalazły miejsca natomiast w antologii poetów Nowej Fali pod redakcją Giorgia Origlii (Guanda 1981)⁵ – w której mogłyby zyskać szerszy kontekst historycznoliteracki. Włoskie przekłady poezji Lipskiej ukazują się zatem na dobrą sprawę dopiero teraz, prezentowane we Włoszech jako nowe zjawisko literackie. Jednocześnie jest to recepcja nadzwyczaj aktualna, dotyczy bowiem zbiorów najnowszych, które przedstawiane są włoskiemu czytelnikowi niemal równocześnie z wydaniem polskimi.

Przyjrzyjmy się omawianemu zjawisku od strony wydawniczej. Pierwszy z włoskich tomów Lipskiej ukazał się w niewielkim rzymskim wydawnictwie Armando Editore, specjalizującym się w eseistyce, przede wszystkim akademickiej. Szata graficzna wydania włoskiego różni się istotnie od oryginalnej wersji polskiej tomu *Droga pani Schubert*, któremu towarzyszy seria rysunków nawiązujących swą formą do treści poezji. Autorem tych szczególnych ilustracji jest Sebastian Kudas. W wersji włoskiej grafiki są nieobecne, co można potraktować jako pewien istotny brak, zubażający odbiór i spektrum interpretacyjne otwierane przez tandem utworów Lipskiej i grafik Kudasa w polskiej wersji edytorskiej. Drugi z włoskich zbiorów *22 poesie* w przekładzie Paola Statutiego ukazał się w niewielkim lombardzkim wydawnictwie CFR, nie zyskał szerokiego rozgłosu, jest niestety trudno dostępny i niemal nieobecny w obiegu czytelnicznym. Wybór obejmuje tłumaczenia wierszy z różnych okresów twórczości Lipskiej – od roku 1967 do roku 2010⁶. Tom *Il lettore di impronte digitali* z 2017 roku opublikowało rzymskie wydawnictwo Donzelli, wydawnictwo prestiżowe i renomowane, w serii *Poesia* (nr 62) kierowanej przez Martę i Elisę Donzelli. W tej samej serii ukazały się zbiory słynnych poetów zagranicznych (jak np. Volker Braun, Erich Kästner, Jamie Mc Kendrick, Charles Simic) i włoskich (jak m.in. Andrea Zanzotto, Franco Buffoni, Antonio Prete). Co ciekawe, jedynym polskim poetą – jedyną polską poetką, której twórczość opublikowano wcześniej w tej serii (nr 33), jest Julia Hartwig, z wyborem wierszy *Sotto quest'isola*

⁵ *Nova Fala. Nuovi poeti polacchi*, red. G. Origlia, Milano 1981.

⁶ Są to wiersze: *Forse, Vetri, L'esame, A due voci, Il Giorno dei Vivi, Mia sorella, Non mi ha salvata l'alluvione..., Il certificato di garanzia, Nessuno, Natura morta, Amore, Sogno, La lettera, Perdonatemi..., E tuttavia l'amore, Segreteria telefonica, Io, Centrifuga, L'isola deserta, Ogni tanto.*

(2007) w przekładzie Silvano De Fantiego, posłowie przygotowała Annalisa Comes. Jak informuje wydawca w witrynie poświęconej serii *Poesia*:

Już od wielu lat wydawnictwo Donzelli z uporem podtrzymuje swą decyzję o publikowaniu serii poetyckiej. Niewiele pozycji rocznie. Wielkie nazwiska współczesnej poezji zagranicznej, często całkowicie jeszcze nieznane naszym czytelnikom, i wąskie grono autorów włoskich – jeden, maksymalnie dwóch rocznie – wybory trudne, często także trapiące, które są efektem kierowania się jednym elementarnym kryterium: muszą być to książki, które przekonują w pełni, bez wahania, [...] bez dążenia do ustabilizowania jakiegokolwiek kanonu⁷.

Marina Ciccarini, profesor polonistyki wykładająca na rzymskim uniwersytecie Tor Vergata, w której tłumaczeniu ukazały się dwa opublikowane niedawno we Włoszech zbiory poezji Ewy Lipskiej, literaturze polskiej poświęciła liczne inne publikacje, m.in. monografię *Il richiamo ambivalente. Immagini del Turco nella memorialistica polacca del Cinquecento* (Bergamo 1991), zbiór esejów o literaturze polskiej *Żart, inność, zbawienie. Studia z literatury i kultury polskiej* (Warszawa 2008), posłowie do tomu przekładów poezji Bolesława Leśmiana⁸. Przekłady Ewy Lipskiej to istotna część dorobku tłumaczeniowego Mariny Ciccarini. Obu przygotowanym przez nią tomom przekładów towarzyszą eseje omawiające twórczość Ewy Lipskiej.

Zbiór *L'occhio incrinato del tempo* opatrzony jest w posłowie zatytułowane *Universi reversibili*, w którym omawia się specyfikę fikcyjnego adresata wierszy z tego cyklu – pani Schubert – oraz lirycznego ja (rodzaju męskiego). Podobna struktura obu tomów *Droga pani Schubert* oraz *Miłość, droga pani Schubert*, składających się na zbiór *L'occhio incrinato del tempo*, pozwala zdaniem tłumaczki potraktować je jako jedną całość. Ciccarini zwraca uwagę na szczególny gatunek – prozę poetycką – wybrany w obu tomach⁹. Jako nie-gatunek znakomicie współgra, zdaniem Ciccarini, z granicznymi i paradoksalnymi sytuacjami opisywanymi w utworach Lipskiej. Badaczka wyróżnia najważniejsze tematy poruszane w obu zbiorach. Należą do nich kwestie fundamentalne, do których Lipska od zawsze wraca w swej poezji, takie jak życie, śmierć, miłość, dzieciństwo, wspomnienie i zapomnienie. Włoska badaczka podkreśla znaczenie tematyki temporalnej, czasu – o pękniętym oku, „l'occhio incrinato del tempo” (z wiersza *Lustro [Specchio]*), wyróżnionym w tytule włoskiego zbioru – jako najistotniejszej osi, wokół której koncentrują się omawiane utwory Lipskiej¹⁰ i która tworzy – wraz z przestrzenią i akcją przedstawionymi w kluczu paradoksu – niezdefiniowane kontinuum o rozmytych konturach. Z taką wizją czasu

⁷ Zob. <https://www.donzelli.it/catalogo/collana/15> (dostęp: 24.08.2019). Jeśli nie zaznaczono inaczej, wszystkie przekłady cytowanych tekstów włoskich – moje, M.Ś.

⁸ B. Leśmian, *Żdźbło czasu / Lo stelo del tempo*, przeł. S. Bruni, posłowie M. Ciccarini, Kraków–Budapeszt 2012.

⁹ Por. M. Delville, *The Borderline of Prose: T. S. Eliot and the Anglo-American Prose Poem*, „Symbiosis: a Journal of Anglo-American Literary Relations” 1997, cyt. za M. Ciccarini, *Universi reversibili*, w: E. Lipska, *L'occhio incrinato del tempo*, Roma 2013, s. 120.

¹⁰ M. Ciccarini, *Universi reversibili*, s. 123.

konkuruje idea czasu historycznego jako czynnika klaustrofobicznego, zamykającego zdarzenia w porządku zakładającym przyczynę i skutek.

Paolo Statuti, będący tłumaczem wyboru wierszy Lipskiej z 2014 roku i od lat mieszkający w Polsce, sam również prowadzi działalność poetycką i artystyczną¹¹, i od dawna zajmuje się popularyzacją poezji polskiej wśród czytelników włoskojęzycznych. Jest autorem licznych tłumaczeń literatury polskiej na włoski, opublikował wybory poezji m.in. Marka Baterowicza, Małgorzaty Hillar, Urszuli Koziół, Haliny Poświatowskiej, Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego, Anny Kamieńskiej, Anny Świrszczyńskiej. Jego tom przekładów Ewy Lipskiej ukazał się drukiem – jak wspomniano – w 2014 roku, niemniej publikacja w niewielkim domu wydawniczym nie zyskała szerokiego rozgłosu. We wstępie do zbioru Paolo Statuti przypomina, że poezja Lipskiej – mimo że często wiązana z twórczością z okresu nowofalowego – zajmuje osobne miejsce na polskiej mapie poetyckiej, na podobnych zasadach jak *ablativus absolutus* w składni łacińskiej, to znaczy jak „związek składniowy sam w sobie”¹². W omawianym wstępie – podobnie jak na blogu poetyckim Statutiego „Un'anima a tre ali”, dostarczającym informacji o twórczości poetki – przytoczony został również fragment komentarza Piotra Matywieckiego, który prawdopodobnie dzięki temu – jak zobaczymy – pojawiał się następnie we włoskich tekstach na temat poezji Lipskiej. Na blogu Statutiego można też odnaleźć jego przekłady wybranych wierszy Lipskiej, które zamieszczone zostały również w publikacji książkowej. Należą do nich wiersze: *L'esame, A due voci, Il giorno dei Vivi, Mia sorella, **** [Non mi ha salvata l'alluvione], *Certificato di garanzia, Nessuno, Natura morta, Amore, Sogno, Forse, Vetri*. W tomie *Il lettore di impronte digitali* z 2017 roku towarzyszący wierszom esej Mariny Ciccari ni nosi tytuł *Baciarsi con miliardi di bocche...* [Całować się miliardami ust], nawiązujący do tytułowego utworu poetki. Do najważniejszych cech poezji Lipskiej, wyakcentowanych w tym tekście, należą: łamanie zastanych schematów myślowych, sprzeciw wobec racjonalności, surrealizm. Wszystkie służą wywołaniu poczucia wyobcowania i stawiają pod znakiem zapytania każdy pewnik. Ciccari ni nawiązuje do aktualnego wówczas wywiadu, który z Ewą Lipską przeprowadził w 2016 roku Filip Łobodziński¹³. Poetka

¹¹ Warto przypomnieć tutaj tłumaczenia wierszy Statutiego, które ukazały się drukiem w przekładzie Mariana Grzeszczaka na łamach „Literatury na Świecie” (1983, nr 7), jak i innych czasopism literackich, takich jak „Życie Literackie”, „Argumenty”, „Zdanie”. Baśnie Statutiego ukazały się we Włoszech w 1987 roku (*Il principe-albero i Gocce di fantasia*, zaś w 1989 roku w Polsce (wybór *Drzewo, które było księciem*, w wydawnictwie Nasza Księgarnia). W 2016 roku we Włoszech opublikowany został tom poezji Paola Statutiego *La stella errante*. Zajmuje się również twórczością malarską.

¹² P. Statuti, *Ewa Lipska*, w: E. Lipska, *22 poesie*, wstęp i tłumaczenie P. Statuti, Piateda 2014.

¹³ Stosowny fragment wywiadu Filipa Łobodzińskiego z Ewą Lipską wokół tomu *Czytelnik linii papilarnych*, wyemitowany w programie „Xiegarnia” w TVN24 27 lutego 2016 r., można obejrzeć na stronie: <https://xiegarinia.pl/wideo/xiegarinia-odcinek-152-ewa-lipska/> (dostęp 30.08.2019).

wspominała wówczas o swej tęsknocie za środkami przekazu artystycznego wykorzystywanymi w muzyce¹⁴ i malarstwie, które nie pozwalają na nieporozumienia, na jakie nieuchronnie narażony jest przekaz literacki, szczególnie na skutek przekładu. Poeta – tworzący w słowie, które ze swej natury jest wieloznaczne – siłą rzeczy musi nieustannie poszukiwać języka w jak najwyższym stopniu precyzyjnego, który jednocześnie będzie językiem oryginalnym i niepowtarzalnym – jak tytułowe linie papilarne. Jako jeden z motywów przewodnich w omawianym tomie tłumaczka wyróżnia Internet, który jawi się tu jako „możliwa i uczęszczana droga ucieczki z naszego czasu, wirtualne, lecz skuteczne panaceum i negacja bólu istnienia”¹⁵. Styl poetki najlepiej ilustruje, zdaniem Ciccarini, fragment wiersza *Czytnik linii papilarnych*: „Dotknij mnie/ i przytrzymaj” („Toccamì/ e tieni premuto”), nawiązujący do wyrażenia *click and hold*. Ujawnia się w nim tendencja poetki do gry, manipulacji rzeczywistościami (także językowymi) będącymi w konflikcie – do których należą w tym przypadku rzeczywistość ciała i rzeczywistość maszyny – „powodując zwania sensu, łamiąc bariery konwencjonalności i wywołując zdziwienie, zaskoczenie”¹⁶. Poezja Lipskiej to w tym ujęciu literatura prowokująca do wyjścia z zastanych schematów języka i myśli. W ramach tej poezji, jak zauważa włoska tłumaczka, rzeczy się dematerializują, natomiast idee i uczucia zyskują ciało, ukonkretniają się, zaczynają charakteryzować się cechami właściwymi ludziom. Rozmywanie wyraźnych granic ludzkiej – czytelniczej – egzystencji następuje również poprzez znamienne hipotezę, którą Ciccarini powtarza za wierszem *Świat* (przywoływanym przez tłumaczkę obok utworu *Rebus*): „Nawet nie wiem/ czy to historia nas stworzyła/ czy my stworzyliśmy historię./ Czy jesteśmy tylko echem/ czyjegoś innego serca” („Non so nemmeno/ se è la storia che ha creato noi/ o se noi abbiamo creato la storia./ Se siamo solo l’eco/ di un cuore altrui”). Jako jedną z głównych postaci tej poezji wyróżnia Ciccarini pamięć, która w wierszach Lipskiej nie należy do przeszłości, lecz ma moc kreacyjną, zarówno rekonstruującą, jak i gnębiącą (jak w wierszu *Nigdy tu nie wrócę* [*Non tornerò più qui*]: „Znęca się nade mną pamięć” [„Inferisce su di me la memoria”])¹⁷. Poezja Ewy Lipskiej – jak podkreśla Marina Ciccarini – burzy każde uporządkowanie, każdą barierę ochronną, jaką złudnie zapewnia sens. Zbiór wierszy *Il lettore di impronte digitali* we włoskim wydaniu zaopatrzone jest również w notę biograficzną poetki oraz krótką bibliografię jej najważniejszych tomików w języku polskim. Wspomina się też tu o poprzedzającym zbiorze *L’occhio incrinato del tempo*, będącym tłumaczeniem tomów *Droga pani Schubert* oraz *Miłość, droga*

¹⁴ Poetka na samym początku rozmowy stwierdziła wręcz, że pisze wiersze, ponieważ nie umie grać na fortepianie.

¹⁵ M. Ciccarini, *Baciarsi con miliardi di bocche...*, w: E. Lipska, *Il lettore di impronte digitali*, przeł. M. Ciccarini, Roma 2017, s. 90.

¹⁶ Tamże, s. 91.

¹⁷ Tamże, s. 92.

pani Schubert, oraz o Premio Ipazia all'Eccellenza al Femminile, nagrodzie, jaką w 2014 roku otrzymał włoski zbiór.

Ukazanie się zbioru *Letture di impronte digitali* Ewy Lipskiej w serii *Poesia* wydawnictwa Donzelli zapewne przyczyniło się do szerszego odbioru prasowego drugiego z włoskich tomów. Pierwszym – i niezwykle istotnym – dowodem recepcji krytycznej tego tomu jest recenzja, która ukazała się w marcu 2017 roku na łamach włoskiej prasy tygodniowej, w „La Lettura”, dodatku kulturalnym dziennika „Corriere della Sera”. Autorem tekstu zatytułowanego *Ode all'impronta digitale che chiamiamo vita* [Oda do odcisku linii papilarnych, który nazywamy życiem] jest Roberto Galaverni, jeden z najważniejszych krytyków poetyckich we Włoszech. Już początkowy akapit zapowiadający treść artykułu zwraca uwagę pierwszymi słowami: „Przyjaciółka i krajanka Wisławy Szymborskiej, Polka Ewa Lipska”¹⁸. To właśnie Szymborska stanie się istotnym punktem odniesienia we współczesnej włoskiej recepcji krytycznej Ewy Lipskiej. Galaverni w całym tekście dotyczącym tomu Lipskiej powtarza odniesienia do słynnej polskiej noblistki, której poezja we Włoszech stała się niezwykle popularna¹⁹. Włoski krytyk rozpoczyna swój komentarz odwołaniem geograficznym, umieszczając – zgodnie z włoskim przyzwyczajeniem akademickim łączenia literatur słowiańskich, ze szczególnym uwzględnieniem obszaru rosyjskiego – poezję polską obok poezji rosyjskiej, i stwierdza: „Prawie zawsze w przypadku poetów polskich, tak jak to dzieje się w przypadku poetów rosyjskich, jest coś, czego można się od nich nauczyć”²⁰. Wskazuje na etyczny walor poezji wschodnioeuropejskiej, którego korzeni należy szukać w skomplikowanej i przerażającej historii tych terenów. I choć „poezja polska XX wieku aż do czasów dzisiejszych wydaje się płodna i zróżnicowana jak mało która”²¹, to najważniejsze jawi się skojarzenie z Wisławą Szymborską, jakie przynosi włoskiemu czytelnikowi wspomnienie o Krakowie. Zwraca uwagę na Kraków jako wspólne miasto pochodzenia obu poetek i przypomina biografię Wisławy Szymborskiej pióra Anny Bikont i Joanny Szczęsnej *Pamiętkowe rupiecie. Biografia Wisławy Szymborskiej* z 2012 roku, opublikowaną we włoskim przekładzie Andrei Ceccherellego jako *Cianfrusaglie del passato. La vita di Wisława Szymborska* w roku 2015 w wydawnictwie Adelphi. Galaverni podkreśla też, że Lipska – ponad dwadzieścia lat młodsza od

¹⁸ „Amica e concittadina di Wisława Szymborska, la polacca Ewa Lipska intende l'esistenza e la scrittura come intersezione fra individuo e specie, mentre incombe un sentimento di inconsistenza e di evanescenza della realtà”, R. Galaverni, *Ode all'impronta digitale che chiamiamo vita*, „La Lettura” („Corriere della Sera”) 12.03.2017, s. 23.

¹⁹ Zob. na ten temat m.in. L. Marinelli, *Jarmark cudów, czyli Szymborska (i szymborsizm) we Włoszech*, „Dekada Krakowska” 2013, nr 4/5, s. 6–17; L. Marinelli, *Szymborska in Italia o la fiera dei miracoli*, w: A. Ceccherelli, L. Marinelli, M. Piacentini, *Szymborska. Un alfabeto del mondo*, Roma 2016; A. Ceccherelli, *Non solo Szymborska. Venticinque anni di poesia polacca tradotta in italiano (1989–2013)*, „Europa Orientalis” 2015, nr 34.

²⁰ R. Galaverni, *Ode all'impronta digitale che chiamiamo vita...*, s. 23.

²¹ Tamże.

noblistki – była z Szymborską bardzo zaprzyjaźniona. Fakt ten ma zachęcać czytelnika do dalszej lektury poprzez usytuowanie twórczości Lipskiej w kontekście osobowym bardzo dobrze znanym włoskiemu odbiorcy i zarazem – na mocy znaku jakości – wpisanie jej wierszy w kanon polskiej poezji współczesnej. Następnie Galaverni – po odwołaniu do cytatu z eseju *Mein Name ist Monroe* Gottfrieda Benna dotyczącego sztuki w kontekście linii papilarnych – przechodzi do interpretacji poezji Lipskiej z omawianego tomu. W wierszach Lipskiej zdaniem włoskiego komentatora idea życia i poezji jako odcisku linii papilarnych – zatem miejsca, w którym łączą się jednostka i gatunek, cechy szczególne jednostki i cechy właściwe całej ludzkości – ściera się z poczuciem niespójności i ulotności świata rzeczywistego: poszczególnych twarzy, stosunków międzyludzkich, percepcji, uczuć, słów. Galaverni zauważa, iż nawiązanie do wirtualnego świata sieci w tomie Lipskiej nie jest w żadnym razie „rezerwą starszej pani wobec nowego”²², lecz przeciwnie – jest wielką metaforą, która od zawsze była Lipskiej pisana. Nie ma bowiem lepszej metafory, która podkreślałaby kontrast między rzeczywistością a symulacją, materialnością a niematerialnością, między niepowtarzalnym istnieniem a anonimowością. Można zatem, zdaniem krytyka, czytać cały zbiór Lipskiej na zasadzie antyfrazy: znajdując pod powierzchnią dyskursu poetyckiego pewnego rodzaju drugą linię melodyczną, błędnej świadomości, która próbuje pochwycić świat, lecz udaje jej się jedynie złapać – jak pisał Vittorio Sereni²³ – „una spalla d’aria”. Artykułowi w „La Lettura”, zajmującemu niemal pełną stronę formatu gazetowego, towarzyszy przedruk wiersza *Świat (Il mondo)* w polskiej wersji językowej oraz włoskim tłumaczeniu Mariny Ciccari, a także fotografia Ewy Lipskiej. W całości prezentację zbioru poetki można uznać za bardzo istotny głos w ogólnokrajowej krytycznoliterackiej recepcji twórczości Lipskiej we Włoszech.

W kwietniu 2017 roku na łamach włoskiej prasy ukazały się kolejne dwa teksty poświęcone zbiorowi *Il lettore di impronte digitali*. W regionalnym (kampanijskim) tygodniku internetowym „Città del Monte” Andrea Galgano poświęcił mu artykuł *Le impronte di Ewa Lipska*. Galgano nawiązuje w swojej recenzji do wcześniejszych tekstów Roberta Galaverniego oraz posłowania Mariny Ciccari, zwracając uwagę na oryginalny stosunek poetki do współczesności, jak również na język, który dąży do przełamania utartych schematów myślowych. Przywołuje także – co istotne – słowa polskiego poety i krytyka Piotra Matywieckiego. Fragment cytowanego po włosku tekstu Matywieckiego pochodzi z materiału poświęconego poetce zamieszczonego na portalu culture.pl (choć źródło tekstu nie jest w recenzji zasygnalizowane):

Poezja Lipskiej odznacza się niezwykle ruchliwą wyobraźnią. Z dziwną swobodą można w jej świecie porównywać klasę szkolną z historią ludzkości, ruch uliczny z ruchem myśli,

²² Tamże.

²³ W wierszu *Autostrada della Cisa*, z tomu *Stella variabile* (1980).

osobistą chorobę z wydarzeniami publicznymi. (To także poetycka „metoda” Szymborskiej). Chciałoby się powiedzieć, że Lipska to poetka społeczna w tym sensie, że nie ma dla niej nic intymnego, co zarazem nie byłoby powszechne, ujmowalne socjologicznie²⁴.

Fragment ten należy do często przytaczanych w licznych omówieniach poezji Lipskiej na włoskich blogach literackich – za włoskim tłumaczeniem Paola Statutiego na wspomnianym wcześniej blogu „Un'anima e tre ali”²⁵.

Fragment omówienia Matywieckiego przetłumaczony przez Statutiego jest częstym źródłem nawiązań we włoskich recenzjach z jednej strony ze względu na fakt, iż należy do włoskojęzycznych materiałów na temat poetki i można go dość łatwo odnaleźć w sieci, z drugiej strony zapewne ze względu na zawarte w nim nawiązanie do twórczości Szymborskiej, która w odbiorze włoskim jest podstawowym – jak już wspomniano – skojarzeniem w zakresie polskiej poezji współczesnej. W tekście Andrei Galgano w „Città del Monte” przytaczane są ponadto liczne utwory z omawianego tomu *Il lettore...*, do których należą *La vita*, *Rebus*, *Le targhe*, *La solitudine*, *Sono usciti*. *Non sono tornati*, *Testimoni* oraz – podobnie jak w „La Lettura” – *Il mondo* (*Świat*).

Kolejną recenzją tomu Lipskiej, jaka ukazała się na łamach prasy w kwietniu 2017 roku, jest tekst Alessandry Pacelli *Lipska a caccia di impronte digitali della vita* w dzienniku „Il Mattino” z 18 kwietnia²⁶. Tekst jest krótkim omówieniem zbioru, któremu poświęcony został fragment środkowej kolumny, zajmujący około dziesiątej części strony formatu gazetowego. Znajdziemy w nim zatem skrótowe przedstawienie głównych tematów utworów z tomu („ból, miłość, śmierć, przypadek i chaos”²⁷) oraz sylwetki poetyckiej Ewy Lipskiej, z obowiązkowym zwróceniem uwagi na przyjaźń z Wisławą Szymborską i wspólną proveniencję geograficzną, jak również na cechującą twórczość obu poetek ekwilibrystyczną zręczność w posługiwaniu się językiem. Pojawiają się tu również cytaty z przełożonych przez Marinę Ciccarini utworów Lipskiej – ze względu na objętość tekstu nieliczne: z wiersza *Rebus* („Il motore della sofferenza ululava/ sempre alla stessa ora”) i wiersza *** [Życie] („La vita/ una pesante misura preventiva/ contro la morte”). Mimo niewielkich rozmiarów tekst jest istotnym dowodem recepcji i popularyzacji krytycznoliterackiej włoskiego tomu Lipskiej ze względu na ogólnokrajowy profil dziennika „Il Mattino”.

²⁴ P. Matywiecki, *Ewa Lipska*, <https://culture.pl/pl/tworca/ewa-lipska> (dostęp 1.07.2019).

²⁵ „Piotr Matywiecki, poeta, critico letterario e saggista scrive: »La poesia di Ewa Lipska si distingue per la sua immaginazione insolitamente vivace. Con sorprendente disinvoltura nel suo mondo si può paragonare una classe scolastica alla storia dell'umanità, il traffico stradale al moto della mente, una malattia a un avvenimento pubblico. (Questo è anche il »metodo« poetico della Szymborska). Si avrebbe voglia di dire la Lipska è una poetessa sociale nel senso che non c'è per lei niente di intimo che non sia al tempo stesso quotidiano, formulabile sociologicamente«. P. Statuti, *Ewa Lipska*, wpis z 25 czerwca 2012 r., <https://musashop.wordpress.com/2012/06/25/ewa-lipska/> (dostęp 1.07.2019).

²⁶ A. Pacelli, *Lipska a caccia di impronte digitali della vita*, „Il Mattino” 18.04.2017, s. 16.

²⁷ Tamże.

W wydaniu miesięcznika „Poesia” – jednego z najbardziej poczytnych czasopism poetyckich – z czerwca 2019 roku twórczości Ewy Lipskiej poświęcona została obszerna prezentacja. Fotografia poetki pojawiła się również na okładce – jako zapowiedź najważniejszego tematu numeru. Marco Bruno²⁸ na łamach omawianego numeru czasopisma zamieścił obszerne wprowadzenie do poezji Lipskiej oraz swoje tłumaczenia wybranych utworów pochodzących z tomu *Stypendyści czasu* z 1994 roku: *Zaćmienie księżycy (Eclisse di luna)*, *Stypendyści czasu (I borsisti del tempo)*, *Kolarze (I ciclisti)*, *Godziny poza godzinami (Le ore al di là delle ore)*, *Niedorzeczność (Incongruenza)*, *René wrócił (René è tornato)*, *Fakty (Fatti)*, *Wspólnicy zielonego wiatraczka (La società della girandola verde)*, *Rtęć (Il mercurio)*, *Wyjście awaryjne (Uscita d'emergenza)*, *Przesłuchanie (L'interrogatorio)*, *Stagnacja (Stagnazione)*. Sięgnięto zatem do wcześniejszych wierszy poetki, co w świetle niedawnej publikacji przekładów wierszy najnowszych wydaje się słuszną decyzją. Marco Bruno włączył twórczość Ewy Lipskiej w szereg innych reprezentantów literatury polskiej, którzy znaleźli się w jego dorobku przekładowym – takich jak Adam Zagajewski (któremu – obok tomu tłumaczeń – poświęcił również m.in. esej *Sulla traduzione di Zagajewski*²⁹), Bogusław Żurkowski³⁰.

Jeśli spojrzymy na poezję Lipskiej w perspektywie zadania przekładowego, uwagę zwrócą proste pod względem gramatycznym zdania, które mogą wywołać wrażenie zadania pozornie nieskomplikowanego dla tłumacza. I zapewne można uznać, że wiele z rozwiązań przekładowych we włoskich wersjach wierszy Lipskiej w pełni odzwierciedla konkretny przekaz struktur językowych oryginału, np. „Że miłość to jest miłość. A miłość to jest ogród” (*Moja siostra*, z tomu *Drugi zbiór wierszy*) – „Che l'amore è l'amore. E l'amore è un giardino” (*Mia sorella*, przeł. Paolo Statuti); „Wyszli. Nie

²⁸ M. Bruno, *Ewa Lipska. La discreta amante delle parole*, „Poesia” 2019, nr 349 (giugno), s. 2–9.

²⁹ M. Bruno, *Sulla traduzione di Zagajewski*, w: A. Zagajewski, *Il fuoco eracleo nel giardino d'inverno*, vol. II, red. A. Fraccacreta, Raffaelli 2017. Warto wspomnieć, że Adam Zagajewski – obok Ewy Lipskiej właśnie – to najpopularniejszy polski poeta „pokolenia 68” w Stanach Zjednoczonych, z jedenastoma tomami przekładów anglojęzycznych. Ewa Lipska zajmuje drugą pozycję w rankingu przekładowej popularności, jak pisze Arkadiusz Luboń (A. Luboń, *Z PRL do Kanady: poezja Ewy Lipskiej w translatorskiej recepcji Wacława Iwaniuka na przykładzie anglojęzycznego tomu wierszy wybranych* Such Times, w: „Stoję i patrzę na czym ten świat stoi”. *O twórczości Ewy Lipskiej*, red. W. Lięża, A. Piech-Klikowicz, Kraków 2018, s. 141), z sześcioma reprezentującymi jej twórczość w języku angielskim zbiorami: E. Lipska, *Such Times*, przeł. J. R. Colombo, W. Iwaniuk, Toronto 1981; E. Lipska, *Poet? Criminal? Madman?*, przeł. B. Plebanek, T. Howard, Londyn-Boston 1991; E. Lipska, *White Strawberries*, przeł. B. Plebanek, T. Howard, Kraków 2000; E. Lipska, *Pet Shops and Other Poems*, przeł. B. Plebanek, T. Howard, Todmorden 2002; E. Lipska, *The Holy Order of Tourists*, przeł. R. Reisner, Sztokholm 2006; E. Lipska, *The New Century*, przeł. R. Davidson, E. Nowakowska, Illinois 2009. Zob. też J. Rzepa, *Literatura polska w przekładach na język angielski 1999–2009*, „Przekładaniec” 2011, nr 24.

³⁰ B. Żurkowski, *Il paradosso della poesia*, przeł. M. Bruno, Aracne 2017.

wrócili./ Na stole mandarynki” (*Wyszli. Nie wrócili*, z tomu *Czytnik linii papilarnych*) – „Sono usciti. Non sono tornati./ Sul tavolo mandarini” (*Sono usciti. Non sono tornati*, przeł. Marina Ciccarini), „Pierwsze zdanie. Nieruchoma jaszczurka/ w kamieniołomach pokoju” (*Zaćmienie księżycy*, z tomu *Stypendyści czasu*) – „La prima frase. Immobile lucertola/ nelle cave di pietra della stanza” (*Eclisse di luna*, przeł. M. Bruno³¹).

Niemniej w rzeczywistości poezja Lipskiej w przekładzie stawia poważne wyzwania. Jej klarowne struktury składniowe tylko pozornie ułatwiają tłumaczowi pracę. Trudności pojawiają się szczególnie w zakresie leksyki, przede wszystkim ze względu na liczne gry słowne, paradoksalne zestawienia wyrazów i uruchamiane tym samym nieoczekiwane mechanizmy znaczeniowe.

W przekładzie wiersza *Telefoniczna sekretarka* (*Segreteria telefonica*) słowo „zbieg” – które w wersji oryginalnej może być odczytane co najmniej na dwa sposoby – otrzymuje jednoznaczną interpretację:

Liśmi dławi się wiatr.
Jesienny bębenek deszczu.
Ostatni zbieg
przebiega na moją stronę.

Il vento si soffoca delle foglie.
Tamburello autunnale della pioggia.
L'ultima combinazione
passa dalla mia parte³².

We włoskim tłumaczeniu utworu *Fotografie* niemożliwe okazuje się powtórzenie tego samego czasownika „odebrać”. W oryginale jego użycie w dwóch różnych znaczeniach (przy jednoczesnej możliwości zawieszenia wieloznaczności i jej nieuruchomienia na rzecz odczytania struktury jako zwykłego powtórzenia) zapewnia nieoczywisty rozwój poetyckiej narracji:

Ale mogli przecież odebrać sobie życie z innej wypożyczalni. Lepsze, po korektach, z miłosną nawigacją. Ale mogli też odebrać sobie życie.

Włoska wersja utworu ujednoznacza utwór, wymuszając możliwość odczytania dwóch różnych znaczeń czasownika „odebrać” – na skutek wprowadzenia dwóch różnych czasowników: „ritirare” [odebrać coś skądś] i „togliersi (la vita)” [odebrać sobie (życie)]:

Ma avrebbero almeno potuto ritirare la propria vita da un altro noleggio. Una vita migliore, dopo aver rivisto le bozze, con una navigazione amorosa. Ma avrebbero anche potuto togliersi la vita³³.

Charakter poezji Lipskiej wymusza niekiedy na tłumaczu – podobnie jak w powyższym przypadku – konieczność przyjęcia pewnej interpretacji, jednocześnie zamykając tym samym inne możliwości, które paradoksalne zestawienia leksykalne w oryginale umożliwiają. Można uznać to jedno-

³¹ E. Lipska, *Eclisse di luna*, przeł. M. Bruno, „Poesia” 2019, nr 349 (giugno), s. 4.

³² E. Lipska, *Segreteria telefonica*, przeł. P. Statuti, w: E. Lipska, *22 poesie...*, s. 28.

³³ E. Lipska, *Fotografie*, przeł. M. Ciccarini, w: E. Lipska, *Locchio incrinato del tempo...*, s. 113.

cześnie za spójne z tendencją racjonalizacji, która – zgodnie z koncepcją Antoine’a Bermiana – należy do uniwersalnych mechanizmów adaptacyjnych w przekładzie.

Czasami do racjonalizacji w przekładach Ciccariini dochodzi na poziomie składniowym, jak w tłumaczeniu wiersza *Tryb awaryjny*, w którym dodany został nieobecny w strukturze oryginału czasownik:

Nie, nie chcieliśmy. I wtedy człowiek o twarzy kolibra wzbil się na zawsze w powietrze, a my, jak zwykle, w ulewie niepewności, gdzieś obok, w samym sercu, poza.

No, non volevamo. E allora l'uomo con la faccia da colibri si è librato in aria per sempre e noi, come al solito, in uno scroscio di insicurezza, eravamo da qualche parte lì accanto, proprio nel cuore, oltre³⁴.

Jednocześnie, na skutek uwarunkowań leksykalnych języka włoskiego, w powyższym przykładzie dochodzi do uruchomienia innego paralelizmu – fonetycznego – związanego z zestawieniem słów „colibri” (koliber) i „librarsi” (odlecieć).

Dwoje tłumaczy wierszy Ewy Lipskiej – Marina Ciccariini i Marco Bruno – znalazło się w programie spotkania z poetką w Neapolu 22 czerwca 2019 r., podczas Napoli Teatro Festival Italia³⁵. Kuratorem sekcji SE, w ramach której odbyło się spotkanie, był Silvio Perrella (Perrella wielokrotnie wcześniej był w Polsce³⁶).

Włoskie wydania zbiorów poetyckich Ewy Lipskiej odbiły się ponadto szerokim echem na blogach literackich. Przyjrzymy się dokładniej dwóm spośród licznych omówień i komentarzy, jakie na temat tomów Lipskiej – przede wszystkim najnowszego – zostały niedawnymi laty opublikowane.

Na blogu „Librobreve” tom *Il lettore di impronte digitali* został zrecenzowany przez pisarza i krytyka literackiego Alberta Cellotto (którego teksty zyskują wielu czytelników) razem ze zbiorem włoskich tłumaczeń poezji Jarosława Mikołajewskiego *Libro dei poveri* (w przekładzie Silvana De Fantiego, Lieto Colle, Faloppio (Como) 2017)³⁷. Autor tekstu zastanawia się nad sensownością mówienia o literaturze polskiej i grupowania literatur według kryteriów narodowych, wspomina też już na wstępie o tzw. effetto Szyborska, w którym upatruje zjawiska pozytywnego dla polskiej poezji

³⁴ E. Lipska, *Procedura di emergenza*, przeł. M. Ciccariini, w: E. Lipska, *Locchio incrinato del tempo...*, s. 95.

³⁵ Zob. <https://www.napoliteatrofestival.it/spettacolo/se-22-giugno/> (dostęp 29.09.2019); <https://www.napolimagazine.com/cultura-gossip/articolo/ntfi-2019-la-grande-poetessa-polacca-ewa-lipska-ospite-della-rassegna-di-letteratura-se-al-made-in-> (dostęp 29.09.2019).

³⁶ Perella wielokrotnie był w Polsce, jego związki z Polską znalazły odzwierciedlenie również w jego prozie, zob. S. Perrella, *Varsavia – Lublino – Cracovia*, <https://cafegolem.wordpress.com/2013/01/13/silvio-perrella-lublino-varsavia-cracovia/> (dostęp 29.08.2019). Poświęcił też uwagę twórczości Gustawa Herlinga-Grudzińskiego, zob. S. Perrella, *Gustaw Herling*, „Il Mulino” 2017, nr 5, s. 860–865.

³⁷ A. Cellotto, *Due libri di poesia polacca: “Il lettore di impronte digitali” di Ewa Lipska e “Libro dei poveri” di Jaroslaw Mikołajewski*, <https://librobreve.blogspot.com/2017/10/due-libri-di-poesia-polacca-il-lettore.html> (dostęp 25.08.2019).

w perspektywie jej postrzegania w skali międzynarodowej. Nie można tu jego zdaniem mówić o żadnej szkole, niemniej taki kontekst skłania do sprawdzenia, czy istotnie w polskiej poezji obecne są cechy szczególne, stałe, przejawiające się w twórczości innych polskich poetów. Jako najważniejsze problemy podejmowane w poezji Ewy Lipskiej z omawianego tomu wyróżnione zostały aktualne kwestie związane z wirtualnością, świat zapośredniczony przez ekran, stopniowa utrata bezpośredniego kontaktu z rzeczywistością. Cellotto przytacza dwa utwory z tego tomu Lipskiej (*Il lettore di impronte digitali* oraz *Innamoramento*) i zauważa, że poetka urodzona w 1945 roku podejmuje temat, którego – co ciekawe – unika młodsze pokolenie, osób, które od dziecka mają do czynienia z nowoczesnymi technologiami. Zwraca też szczególną uwagę na zaimki w tej poezji i stwierdza, że perspektywa Lipskiej to perspektywa zaimka *my*.

Znany eseista i psycholog Ugo Morelli podaje twórczość Ewy Lipskiej jako przykład ironii na jednym z najważniejszych blogów literackich we Włoszech, „Doppiozero”. Ironista, jak pisze za Vladimirem Jankélévitchem Morelli, podejmuje się bardzo trudnego zadania i „musi zawsze manewrować między Charybdą gry i Scyllą powagi”³⁸. W swoim wnikliwym artykule na ten temat *Ironia: non aderire alle convinzioni* Morelli – na tle licznych innych lektur teoretycznych – łączy trzy współczesne publikacje: włoski przekład Vladimira Jankélévitcha *l'ironia*, którego kolejne wydania ukazywały się we Włoszech w ostatnim dwudziestoleciu, książkę Carla Ginzburga *Paura, reverenza, terrore* (Adelphi, Milano 2015) oraz tom przekładów poezji Ewy Lipskiej *Il lettore di impronte digitali*. Oparty na paradoksie cytat z wiersza Lipskiej *Świat – Il mondo* („Non so nemmeno/ se è la storia che ha creato noi/ o se noi abbiamo creato la storia./ Se siamo solo l'eco/ di un cuore altrui”) staje się wyrazistą kodą kończącą rozważania Morellego.

Popularność wierszy Lipskiej we Włoszech wzrasta, recepcja jej twórczości wychodzi zaś zdecydowanie poza krąg specjalistów zajmujących się literaturą polską i słowiańską. Wpływ na ten stan rzeczy może mieć nie tylko liczba tłumaczeń, lecz także czynnik związany z rynkiem wydawniczym: publikacja tomu *Il lettore di impronte digitali* we wpływowym na rynku poetyckim we Włoszech wydawnictwie Donzelli. Istotne wydaje się także charakterystyczny dla Włoch odbiór poezji Lipskiej przez pryzmat bardzo popularnej i dobrze przyjętej twórczości Wisławy Szymborskiej. Niewykluczone, że recepcja literatury polskiej we Włoszech w niedalekiej przyszłości obejmie znaczną część twórczości Olgi Tokarczuk, która dziś już za sprawą Nagrody Nobla, wcześniej zaś nagrody Man Booker Prize, zwraca coraz większą uwagę włoskich krytyków i czytelników. Być może zatem w najbliższym czasie to właśnie pisarki i poetki będą przyczyniały się do coraz większego zainteresowania literaturą polską we Włoszech.

³⁸ U. Morelli, *Ironia: non aderire alle convinzioni*, <https://www.doppiozero.com/materiali/ironia-non-aderire-alle-convinzioni> (dostęp 16.09.2019).

Bibliografia

- Bikont A., Szczęśna J., *Cianfrusaglie del passato. La vita di Wisława Szymborska*, przeł. A. Ceccherelli, Milano 2015.
- Bruno M., *Ewa Lipska. La discreta amante delle parole*, „Poesia” 2019, nr 349 (czerwiec), s. 2–9.
- Bruno M., *Sulla traduzione di Zagajewski*, w: A. Zagajewski, *Il fuoco eracliteo nel giardino d'inverno*, vol. II, red. A.o Fraccacreta, Rimini 2017.
- Ceccherelli A., *Non solo Szymborska. Venticinque anni di poesia polacca tradotta in italiano (1989–2013)*, „Europa Orientalis” 2015, nr 34.
- Cellotto A., *Due libri di poesia polacca: „Il lettore di impronte digitali” di Ewa Lipska e „Libro dei poveri” di Jarosław Mikołajewski*, <https://librobreve.blogspot.com/2017/10/due-libri-di-poesia-polacca-il-lettore.html> (dostęp 25.08.2019).
- Ciccarini M., *Baciarsi con miliardi di bocche...*, w: E. Lipska, *Il lettore di impronte digitali*, przeł. M. Ciccarini, Roma 2017.
- Ciccarini M., *Universi riversibili*, w: E. Lipska, *L'occhio incrinato del tempo*, przeł. M. Ciccarini, Roma 2013.
- Galaverni R., *Ode all'impronta digitale che chiamiamo vita*, „La Lettura” („Corriere della Sera”) 12.03.2017, s. 23.
- Leśmian B., *Żdźbło czasu / Lo stelo del tempo*, przeł. S. Bruni, posłowie M. Ciccarini, Kraków–Budapeszt 2012.
- Lipska E., *22 poesie*, wstęp i tłum. P. Statuti, Piąta 2014.
- Lipska E., *Czytnik linii papilarnych*, Kraków 2015.
- Lipska E., *Droga pani Schubert...*, Kraków 2012.
- Lipska E., *Il lettore di impronte digitali*, przeł. M. Ciccarini, Roma 2017.
- Lipska E., *L'occhio incrinato del tempo*, Roma 2013.
- Lipska E., *Miłość, droga pani Schubert*, Kraków 2013.
- Lipska E., *Pamięć operacyjna*, Kraków 2017.
- Luboń A., *Z PRL do Kanady: poezja Ewy Lipskiej w translatorskiej recepcji Wacława Iwańki na przykładzie anglojęzycznego tomu wierszy wybranych Such Times*, w: „*Stoję i patrzę na czym ten świat stoi*”. O twórczości Ewy Lipskiej, red. W. Ligęza, A. Piech-Klikowicz, Kraków 2018.
- Marinelli L., *Jarmark cudów, czyli Szymborska (i szymborskizm) we Włoszech*, „Dekada Krakowska” 2013, nr 4/5, s. 6–17.
- Marinelli L., *Szymborska in Italia o la fiera dei miracoli*, w: A. Ceccherelli, L. Marinelli, M. Piacentini, *Szymborska. Un alfabeto del mondo*, Roma 2016.
- Matywiecki P., *Ewa Lipska*, <https://culture.pl/pl/tworca/ewa-lipska> (dostęp 1.07.2019).
- Morelli U., *Ironia: non aderire alle convinzioni*, <https://www.doppiozero.com/materiali/ironia-non-aderire-alle-convinzioni> (dostęp 16.09.2019).
- Nowa Fala. Nuovi poeti polacchi*, red. G. Origlia, Milano 1981.
- Pacelli A., *Lipska a caccia di impronte digitali della vita*, „Il Mattino” 18.04.2017, s. 16.
- Perrella S., *Gustaw Herling*, „Il Mulino” 2017, nr 5, s. 860–865.
- Perrella S., *Varsavia – Lublino – Cracovia*, <https://cafegolem.wordpress.com/2013/01/13/silvio-perrella-lublino-varsavia-cracovia/> (dostęp 29.08.2019).
- Rzepa J., *Literatura polska w przekładach na język angielski 1999–2009*, „Przekładaniec” 2011, nr 24.
- Statuti P., *Ewa Lipska*, w: E. Lipska, *22 poesie*, wstęp i tłum. P. Statuti, Piąta 2014.
- Statuti P., *Ewa Lipska*, wpis z 25 czerwca 2012 roku, <https://musashop.wordpress.com/2012/06/25/ewa-lipska/>
- Wyka M., *Lipska w podróży*, w: „*Stoję i patrzę na czym ten świat stoi*”. O twórczości Ewy Lipskiej, red. W. Ligęza, A. Piech-Klikowicz, Kraków 2018.

<http://www.eccellenzalfemminile.it/wp-content/uploads/2014/12/Doc.-conclusivo-Premio-Ipazia-allEccellenza.pdf> (dostęp 25.09.2019).

<https://www.donzelli.it/catalogo/collana/15> (dostęp: 24.08.2019).

<https://www.napoliteatrofestival.it/spettacolo/se-22-giugno/> (dostęp 29.09.2019).

<https://www.napolimagazine.com/cultura-gossip/articolo/ntfi-2019-la-grande-poetessa-polacca-ewa-lipska-ospite-della-rassegna-di-letteratura-se-al-made-in-> (dostęp 29.09.2019).

Program „Xiegarnia” w TVN24 27 lutego 2016 r.: <https://xiegarnia.pl/wideo/ewa-lipska-wywiad/> (dostęp 30.09.2019).